

Rovers, B. 1997. "Op de schouders van giganten: evaluatie en herziening van Mertons Anomietheorie." *Panopticon* 18:9-28.

OP DE SCHOULDERS VAN GIGANTEN; EVALUATIE EN HERZIENING VAN MERTON'S ANOMIETHEORIE*

Ben Rovers**

I.PROBLEEMSTELLING EN OPZET

Er zijn twee manieren om in de wetenschap theoretische vooruitgang te boeken: door het ontwikkelen van nieuwe theorieën (met grotere verklaringskracht) en door het modificeren van bestaande theorieën. Bij de tweede methode wordt getracht conceptuele, logische of empirische problemen van een bestaande theorie weg te nemen door de inhoud van de theorie te analyseren, de kritiek te beoordelen en voorstellen voor wijziging te doen, waarna de herziene theorie opnieuw aan empirische toetsing wordt onderworpen. Het voordeel van deze methode is, dat op systematische wijze wordt gewerkt aan het oplossen van theoretische en empirische problemen, waardoor theoretische vooruitgang op den duur is gewaarborgd. Dit incrementele proces kan immers eindeloos worden herhaald. Het werken aan herziening is alleen zinvol bij theorieën die hun theoretische en empirische kracht op zijn minst enigszins hebben bewezen. Dit geldt voor Merton's theorie van regelovertreding.

De anomietheorie van Merton behoort tot de klassiekers in de sociale wetenschappen. In de contemporaine criminologie-beoefening wordt deze theorie nog zeer regelmatig gebruikt ter verklaring van strafbaar gestelde regelovertreding. Ondanks het frequente beroep op deze theorie is in de loop der jaren ook veel kritiek geuit. De heftigste discussies vonden plaats in de jaren zestig in de Verenigde Staten van Amerika. Dertig jaar later heeft Merton's theorie een vaste plaats verworven in de criminologische handboeken, maar wordt over de theorie zelf nauwelijks meer gediscussieerd. In dit artikel wordt de vraag naar de levensvatbaarheid van Merton's theorie aan de orde gesteld vanuit de hiervoor geschetste optiek van modificatie. Merton's theorie alsmede kritiek op deze theorie worden aan een kritische analyse onderworpen, waarbij gebruik zal worden gemaakt van recente empirische bevindingen. Deze analyse mondt uit in een opsomming van problematische kwesties die bij herziening om een oplossing vragen.

* De titel is afgeleid van het bekende aforisme 'If I have seen farther, it is by standing on the shoulders of giants'. Merton beschrijft in briefvorm een zoektocht naar de herkomst van dit aforisme, dat doorgaans -maar onterecht- wordt toegeschreven aan Isaac Newton (1965).

** De auteur is als onderzoeker (assistent in opleiding) verbonden aan de vakgroep Strafrecht & Criminologie van de Erasmus Universiteit Rotterdam. Hij bedankt mr.dr Hans Moerland, Prof.dr Wout Ultee en dr René van Swaaningen voor hun commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

Het uitgangspunt van deze verhandeling is etiologisch-sociologisch. De nadruk ligt op de verklaringskracht van de theorie en niet op normatieve aspecten, welke onder andere in het werk van Taylor, Walton en Young (1973) aan de orde komen.¹ Het is uiteraard niet mogelijk in dit bestek alle kritiek te bespreken. Gepoogd wordt de meest relevante op- en aanmerkingen de revue te laten passeren.

De opzet van dit artikel is als volgt. In paragraaf II wordt de anomietheorie samengevat. Vervolgens wordt in paragraaf III uitvoerig aandacht besteed aan diverse kritieken op deze theorie. Theorie en kritiek worden in paragraaf IV geëvalueerd. In deze paragraaf worden tevens aanbevelingen voor herziening gedaan.

II. DE ANOMIETHEORIE IN HET KORT

In zijn essay 'Social Structure and Anomie' schetst Merton (1957, revised and enlarged edition) zijn uitgangspunt als een reactie op het biologisch determinisme.² Hij verwerpt het idee dat mensen worden gedreven door louter biologische impulsen en dat de sociale orde slechts functioneert als een mechanisme om deze impulsen in toom te houden. Nonconformisme of deviant gedrag wordt in deze benadering verklaard vanuit het ongeremde individu dat kans ziet door de sociale controle te 'breken'.³ Merton stelt hier tegenover dat de bron van deviant gedrag juist moet worden gezocht in het functioneren van de sociale orde zelf: 'Our primary aim is to discover how some social structures exert a definite pressure upon certain persons in the society to engage in nonconforming rather than conforming conduct' (1957, p. 132).

Volgens Merton worden in een samenleving doelen voor menselijk handelen cultureel gedefinieerd en bestaan er voorschriften over de wijze waarop individuen deze doelen kunnen bereiken. De middelen om deze doelen op legitieme wijze te realiseren zijn echter niet gelijkmatig over alle groepen in de samenleving verdeeld. De centrale hypothese luidt dan ook dat afwijkend gedrag kan worden gezien als een 'symptom of dissociation between culturally prescribed aspirations and socially structured avenues for realizing these aspirations' (1957, p. 134). Merton betoogt verder dat samenlevingen met meer criminaliteit te maken krijgen naarmate een grotere nadruk wordt gelegd op de te bereiken doelen en

¹ Zij verwijten Merton dat hij, ondanks het feit dat deze het tegendeel nastreeft, toch uitkomt op een theorie waarin bestaande maatschappelijke (machts)verhoudingen niet ter discussie worden gesteld en als 'natuurlijk' worden aanvaard (1973, p. 109-110). Overigens formuleren deze auteurs ook theoretische en empirische kritiek. Deze komt hier wel aan de orde.

² Dit essay verscheen voor het eerst in 'Social Theory and Social Structure' in 1949. Het is een bewerking van een artikel dat in 1938 onder dezelfde titel verscheen in *American Sociological Review* 3 (October): 672-682.

³ Dit is ook het uitgangspunt van de bindingenbenadering, die zijn oorsprong vindt in het werk van Durkheim. Hirschi (1969, met Gottfredson 1990) is één van de bekendste hedendaagse vertegenwoordigers van deze stroming.

minder op de institutionele middelen om deze doelen te bereiken. Anders geformuleerd, in bepaalde segmenten van de samenleving zal regelovertreding toenemen wanneer in de strijd om de schaarse middelen winnen belangrijker wordt dan meedoen. Die situatie doet zich volgens hem voor in de Amerikaanse samenleving, waar een eenzijdige nadruk wordt gelegd op financieel succes.

De volgende vraag luidt dan hoe individuen omgaan met een situatie waarin cultureel gedefinieerde doelen en beschikbare, legitieme middelen niet op elkaar zijn afgestemd. Om deze vraag te beantwoorden, ontwerpt Merton een typologie van individuele aanpassingsmogelijkheden. *Conformity* is volgens Merton de meest voorkomende aanpassing. Het betekent dat individuen zich conformeren aan zowel de cultureel gedefinieerde doelen als de institutionele middelen om deze doelen te bereiken. Zonder deze aanpassing kan er volgens de auteur geen samenleving bestaan. De meeste aandacht in Merton's essay gaat echter uit naar *innovation*, omdat deze vorm van aanpassing -het streven naar geaccepteerde doelen door gebruikmaking van legitieme én illegitieme middelen- delinquent gedrag verklaart. Het zijn vooral personen in de *lower-class* die vaker in de richting van deze aanpassing zullen worden 'gedreven'(strained), omdat hier de spanning tussen doelen en middelen het grootst is. Merton noemt dit 'a normal response to a situation where the cultural emphasis upon pecuniary success has been absorbed, but where there is little access to conventional and legitimate means for becoming succesful' (1957, p. 145). *Ritualism* duidt op het bijstellen ('abandoning or scaling down') van culturele doelen op zodanige wijze dat individuele aspiraties bevredigd kunnen worden. Merton noemt dit 'a private escape from the dangers and frustrations which seem to them inherent in the competition for major cultural goals by abandoning these goals and clinging all the more closely to the safe routines and the institutional norms' (1957, p. 151). Deze aanpassing doet zich met name voor in de *lower middle-class*, waar een grote nadruk wordt gelegd op conformering aan sociale regels. *Retreatism* -het verwerpen van zowel culturele doelen als institutionele middelen- beschouwt Merton als de minst voorkomende aanpassing. Personen die zich op deze wijze aanpassen zijn, in de woorden van Merton, wel 'in the society, but not of it' (1957, p.153). Evenals *ritualism* kan ook *retreatism* worden beschouwd als een private in plaats van een collectieve vorm van aanpassing. De laatste aanpassing, *rebellion*, duidt op verwerping van zowel doelen als middelen, maar is tegelijkertijd gericht op het formuleren van nieuwe doelen en middelen. Dit gebeurt doorgaans in georganiseerd verband.

Aan het einde van zijn essay betoogt Merton dat de anomietheorie slechts als een voorspel moet worden beschouwd, omdat een aantal thema's niet of slechts in grove pennestreken is uitgewerkt. Hij doelt hier onder andere op het feit dat zijn theorie in eerste instantie een verklaring zoekt voor *groepsverschillen* in deviant gedrag en dat ze niet specifiek genoeg is voor het verklaren van individueel gedrag (1957, p. 132). Hij gaat om die reden niet gedetailleerd in op de vraag waarom individuen in bepaalde omstandigheden gedreven zullen worden naar de ene of naar de andere aanpassing en ook negeert hij sociaal-psychologische processen die hierop van invloed kunnen zijn.

Na het verschijnen van 'Social Theory and Social Structure' in 1949 volgde een uitgebreide discussie over Merton's theorie. Dit resulteerde in een aantal

bijstellingen en nadere uitwerkingen. In de herziene en uitgebreide versie van 'Social Theory and Social Structure' (1957) wijdt Merton een apart hoofdstuk aan deze vroege kritiek.⁴ Enkele van Merton's bijstellingen en uitwerkingen worden hier besproken.

Merton expliciteert zijn anomiebegrip als een uitbreiding -niet als een substituut- van Durkheim's *sociale*-anomiebegrip (normloosheid in de samenleving). Merton betoogt dat anomie ook als *psychologisch* concept (verwijzend naar een *state of mind*) zijn nut heeft bewezen voor het verklaren van deviant gedrag. Hij onderscheidt derhalve sociale en psychologische anomie. Ten aanzien van het financiële succesdoel benadrukt Merton dat dit als voorbeeld van een cultureel gedefinieerd doel moet worden beschouwd, een voorbeeld dat vooral betrekking heeft op de Verenigde Staten. Hij benadrukt dat het in zijn theorie in zijn algemeenheid gaat om het 'conflict between cultural goals and the availability of using institutional means -whatever the character of the goals- which produces strain toward anomie' (cursivering BR; 1957, p. 166). In een reactie op Cohen (1955) stelt Merton dat zijn theorie wellicht niet in staat is om alle, maar slechts sommige vormen van deviant gedrag te verklaren. Daarentegen is de theorie wel in staat vormen van regelovertreding te verklaren die niet officieel strafbaar zijn gesteld. Cohen's kritiek dat de anomietheorie niet in staat is non-utilitaire criminaliteit te verklaren (bijvoorbeeld vandalisme), verwerpt Merton met het argument dat zijn verklaring zich niet beperkt tot utilitaire criminaliteit; hij laat zien dat anomie heel goed tot non-utilitaire criminaliteit kan leiden.⁵

In navolging van Durkheim betoogt Merton dat deviant gedrag functioneel kan zijn voor de groepsontwikkeling, omdat het leidt tot 'the formation of new institutionalized patterns of behavior which are more adaptive than the old in making realization of primary goals' (1957, p. 182). Met nadruk stelt de auteur dat het begrip sociale deviantie niet gelijk is aan het overtreden van een ethische code: het is heel goed mogelijk dat de sociaal deviante daad de ethisch juiste is. Tenslotte betoogt Merton dat in een samenleving waarin sterk de nadruk wordt gelegd op enig succesdoel, de beschikbaarheid van alternatieve succesdoelen een stabiel sociaal en cultureel systeem kan opleveren.

III. KRITIEK OP MERTON'S ANOMIETHEORIE

In deze paragraaf zullen de belangrijkste punten van kritiek de revue passeren en van commentaar worden voorzien. Hiervoor wordt vooral gebruik gemaakt van het werk van Clinard (1964), Lemert (1964), Hirschi (1969), Taylor, Walton en Young (1973), Ultee (1977), Kornhauser (1978), Bernard (1984) en Kuiper (1990).⁶

⁴ Merton, Robert K. (1957), *Continuities in the Theory of Social Structure and Anomie*, in: *Social Theory and Social Structure* (revised and enlarged edition), New York: The Free Press, p. 161-194.

⁵ Hirschi (1969, p. 6) doet overigens een observatie die tegengesteld is aan die van Cohen: 'The strain model (...) has been particularly appealing as an explanation of acts that are characterized by apparent *irrationality* or intense emotion (such as suicide and malicious and/or 'pointless' destruction of property).'

⁶ Hoewel in Nederland de criminoloog Jongman gerekend kan worden tot de 'Mertonianen', wordt zijn

Alvorens deze kritiek te bespreken, is het zinnig een onderscheid te maken naar een beoordeling van de anomietheorie op basis van respectievelijk het probleem dat aan de orde wordt gesteld en het antwoord dat Merton op dit probleem formuleert (zijn verklaring). Zowel de 'kwaliteit' van de vraag als die van het antwoord bepalen immers de waarde van een theorie, alsmede de mate waarin de uit de theorie afgeleide hypothesen zijn weerlegd en bevestigd in empirisch onderzoek. Over de eerste kwestie, de 'kwaliteit' van de probleemstelling, wordt doorgaans weinig gezegd. Ultee doet dat wel en spreekt in dit verband van voortrekkerswerk, omdat Merton zijn verklaring van de frequentie van wetsregel-overtreding heeft opgevat als gelijksoortig aan Durkheim's probleem van de verklaring van zelfmoordfrequenties en deze problemen vervolgens heeft 'bovengeordend' door de vraag te stellen waarom mensen de in een samenleving geldende normen -van welke aard dan ook- overtreden (1977, p. 357-365). Ook ten aanzien van de tweede kwestie, het antwoord op deze vraag, heeft Merton vooruitgang geboekt door toetsbare hypothesen te ontwikkelen met een hoog informatiegehalte en een breed toepassingsbereik (Clinard 1964, Ultee 1977), ofschoon deze hypothesen fundamenteel verschillen van die van Durkheim. Het is deze combinatie die wellicht verklaart waarom Merton één van de meest geciteerde sociologen van deze eeuw is. Niettemin is op zijn verklaring veel kritiek gekomen. Deze kan worden opgesplitst in kritiek op individuele uitspraken, kritiek op de interne consistentie van de theorie en methodologische en empirische kritiek.

III.1 Kritiek op uitspraken

We kunnen uitspraken opdelen in drie componenten: het object waarover iets wordt gezegd, de kenmerken van het object die worden verklaard en de kenmerken waarmee wordt verklaard. Ten aanzien van elk van deze onderdelen is kritiek geleverd op Merton's theorie.

III.1.1 Het object van studie

Ten aanzien van de eerste kwestie, het object van studie, heeft van meet af aan discussie bestaan over de vraag welke onderzoekselementen nu eigenlijk centraal staan in Merton's uitspraken. Zijn dat individuen, groepen of samenlevingen? Merton zelf beweert vooral naar het groepsniveau te kijken; hij wil verklaren waarom in bepaalde groepen meer deviant gedrag voorkomt dan in andere (1957, p. 132). Bernard (1987) gebruikt deze bewering om vast te stellen dat Merton's theorie alleen op een geaggregeerd niveau getoetst kan worden. Strain en anomie, zo stelt hij, zijn eigenschappen van sociale structuren, niet van personen. Individuele stress of frustratie maakt geen deel uit van de causale structuur van de

werk hier niet besproken omdat het hoofdzakelijk empirisch-toetsend van karakter is, waarbij de nadruk ligt op de wijze waarop politieke en strafrechtelijke reacties samenhang vertonen met de sociale positie van (vermeende) regelovertreders. Wel heeft Jongman meer recent, samen met Timmerman, een poging gedaan hypothesen uit de straintheorie te koppelen aan hypothesen uit de bindingenbenadering (Jongman en Timmerman 1985). Een bespreking hiervan valt buiten het bestek van dit artikel.

theorie (1987, p 265-266). Agnew (1987) bestrijdt deze stelling en betoogt dat in Merton's theorie ook uitspraken worden gedaan over gedrag van individuele personen, waarbij 'goal blockage' als verklarende factor voor regelovertreding wordt opgevoerd. Wie Merton's essays leest kan mijns inziens niet anders dan Agnew's argumenten onderschrijven en meer dan dat: niet alleen doet Merton uitspraken op het individuele en het groepsniveau, maar ook op het niveau van samenlevingen. Merton's typologie van individuele aanpassingen kan niet anders worden gelezen dan als een verklaring van de wijze waarop *individuen* reageren op anomie. Met zijn aandacht voor 'lower-class crime' is tevens het groepsniveau aanwijsbaar in de theorie. Tenslotte is ook de samenleving als verklaringsniveau aan de orde, aangezien Merton uitvoerig ingaat op de balans tussen doelen en normen in de Amerikaanse samenleving en een vergelijking maakt met andere samenlevingen.⁷ Bernard (1987) heeft echter gelijk wanneer hij stelt dat er allerlei elementen in de verklaring zijn gebracht die er oorspronkelijk niet expliciet in zaten, zoals de stress- en frustratiefactor.⁸ Merton heeft zijn theorie op het individuele niveau nooit goed geëxpliciteerd. Bernard's opmerkingen zijn van belang, omdat het erop lijkt dat een aantal problemen van de theorie kan worden opgelost wanneer enkele uitgangspunten van de verklaring op het individuele niveau worden herzien. In de volgende paragraaf wordt aan deze kwestie meer aandacht besteed.

III.1.2 De kenmerken die worden verklaard

Merton spreekt over deviant gedrag, maar definieert dit nergens expliciet, hetgeen tot de verwarring leidt die hiervoor werd besproken naar aanleiding van de reacties van Cohen (1965) en Hirschi (1969) op de vraag of Merton's theorie vooral utilitaire dan wel non-utilitaire criminaliteit verklaart. Dit verschil in observatie tussen Cohen en Hirschi kan worden teruggevoerd op het feit dat Merton in zijn theorie strain en anomie door elkaar gebruikt. Cohen reageert op de oorspronkelijke anomietheorie waarin wordt gesteld dat een individu zijn middelen zal verruimen teneinde de cultureel gedefinieerde doelen te bereiken (verklaring van utilitaire criminaliteit). Hirschi reageert op latere formuleringen van Merton waarin deze strain als stress- en frustratiefactor opvoert ter verklaring van non-utilitaire criminaliteit.

Het lijkt erop dat Merton impliciet een zeer brede definitie van regelovertreding hanteert, waarbij het gaat om alle denkbare vormen, variërend van overtreding van de strafwet tot overconformisme (zie ook Clinard 1964). Er

⁷ Ten aanzien van Merton's antwoord op de vraag waarom in de ene samenleving meer strafbaar gestelde regelovertreding voorkomt dan in de andere, is als kritiek gekomen, van onder meer Taylor, Walton en Young (1973), dat anomie in Mertoniaanse zin alleen kan voorkomen in samenlevingen waar sociale status wordt 'achieved' en niet in samenlevingen waar sociale status wordt 'ascribed'. Met andere woorden, je hebt een egalitaire cultuur nodig en sociale mobiliteit om anomie te kunnen ervaren. Merton was zich bewust van deze beperking, getuige zijn opmerking dat zijn verklaring vooral opgaat voor samenlevingen waarin een sterke nadruk wordt gelegd op prestatie, van welke soort dan ook (1957, p. 166).

⁸ Dit punt is ook naar voren gebracht door Messner (1988).

wordt niet ingegaan op de vraag onder welke omstandigheden bepaalde vormen van strafbaar gestelde regelovertrading zich zullen voordoen. De vraag is trouwens in hoeverre deze specificatie gewenst is, wanneer men bedenkt dat in de empirie vooral 'generality of deviance' wordt aangetroffen; de regelovertrading van een individu blijft zelden tot één terrein beperkt. Onder meer Gottfredson en Hirschi (1990) en diverse onderzoekers naar criminele carrières, zoals Sampson en Laub (1993), Farrington (1992) en Loeber (1982), hebben hier de aandacht op gevestigd.

Gerelateerd aan deze kwestie is de kritiek van onder andere Hirschi (1969), Taylor, Walton en Young (1973) en Kuiper (1990), dat Merton nauwelijks ingaat op de vraag waarom mensen zich aan regels *conformer*en. Hirschi stelt terecht dat 'the problem of conformity and the problem of deviance are the same problem, and questions concerning conformity and deviance should be posed in such a manner that both problems can be solved at once' (1969, p. 4). Dit probleem is des te nijpender wanneer men bedenkt dat Merton's theorie niet in staat is te verklaren waarom mensen die anomie ervaren niet allemaal en voortdurend de regels overtreeden.⁹

Eveneens problematisch in dit verband is de kritiek dat Merton geen onderscheid maakt tussen verschillende aspecten van regelovertrading, zoals het onderscheid tussen motivatie en gedrag, het tijdstip waarop de regelovertrading aanvangt, factoren die het continueren van de regelovertrading beïnvloeden en de frequentie van de regelovertrading. Volgens bindingentheoretici zijn er aanvullende hypothesen nodig om te verklaren waarom een motivatie tot regelovertrading resulteert in concrete activiteit. Zij maken hiervoor gebruik van mechanismen van sociale controle. Zoals Kornhauser kortweg zegt: strain kan niet zonder 'controls' in de verklaring van regelovertrading (1978, p. 49-50). Dit is overigens een overbodige opmerking, want het onderscheid tussen motivatie en gedrag kan worden beschouwd als een spook dat bindingentheoretici zelf in de kast hebben gestopt.¹⁰ Merton zelf spreekt nergens over motivatie, alleen over gedrag. Zoals we verderop zullen zien is dit juist een belangrijk punt van kritiek op Merton's werk. Merton noemt op tal van plaatsen in zijn essays het belang van controlemechanismen als interveniërende factoren, niet alleen bij beginnende regelovertrading, maar ook bij continuering (1957, p. 180). Niettemin is er terechte kritiek op het feit dat bij de verklaring van continuering van regelovertrading rekening moet worden gehouden met eventuele psychologische en sociale reacties op initiële overtrading (Taylor, Walton en Young 1973). Merton is zich bewust van het belang van deze processen, maar werkt ze niet verder uit. Hirschi (1969) merkt op dat Merton niet in staat is te verklaren waarom mensen op een gegeven moment stoppen met regelovertrading. De positie in de sociale structuur ligt voor de meeste mensen immers vrij vast, waardoor de 'strain toward anomie' blijft bestaan. Echter, ten aanzien van deze kwestie heeft de empirie Hirschi ingehaald,

⁹ Hirschi 1969, p. 6; Taylor, Walton en Young 1973, p. 107.

¹⁰ Het spook kan daar ook terecht zijn gekomen door toedoen van Merton's aanhangers, die wat losjes aan het interpreteren zijn geslagen. Zie ook Bernard (1987).

want uit onderzoek naar criminele carrières blijkt dat regelovertreding in iemands leven een behoorlijk constant gegeven kan zijn; kinderen die al op jonge leeftijd veel sociale regels overtreden, zullen dit vaak ook op latere leeftijd (blijven) doen. Deze kleine groep is verantwoordelijk voor een aanzienlijk deel van de strafbaar gestelde regelovertreding. Daarnaast kan een groep jongeren worden onderscheiden die met name in de adolescentie regels overtreden. Bij deze groep start de regelovertreding doorgaans later en houdt deze na de adolescentie weer op. Er is er veelal sprake van minder ernstige feiten. Veel meer dan bij de eerste groep is hier sprake van regelovertreding die samenhangt met biologische, psychologische en sociale veranderingen tijdens de secundaire socialisatie. Er liggen waarschijnlijk verschillende causale factoren ten grondslag aan het gedrag van deze groepen, die ook wel worden aangeduid als gewoonte- en gelegenheidsdelinquenten (Bernard 1987, LeBlanc en Frechette 1989). Merton's uitspraken hebben betrekking op de eerste groep en zijn verklaring zou derhalve beperkt moeten worden tot structurele regelovertreding. Merton's anomietheorie poogt dus te verklaren waarom mensen op jonge leeftijd regels gaan overtreden, dit in een behoorlijke frequentie doen en hiermee lange tijd doorgaan.

III.1.3 De verklarende kenmerken

Wellicht de belangrijkste kritiek op Merton's werk is, dat hij nogal slordig met zijn begrippen omspringt. Dit heeft tot veel verwarring aanleiding gegeven. Een aantal voorbeelden hiervan is te vinden bij Kuiper (1990). We zagen in de vorige paragraaf reeds de onduidelijkheid ten aanzien van het te verklaren fenomeen. Echter, vanuit de meeste verwarring en kritiek heeft betrekking op Merton's verklarende concepten.

De eerste kwestie betreft Merton's onderscheid tussen cultureel gedefinieerde doelen en geïnstitutionaliseerde middelen. Beide kunnen worden beschouwd als een neerslag van fundamentele waarden in een maatschappij, maar het is onmogelijk om deze twee te onderscheiden; wat voor de één een doel is, kan voor de ander een middel zijn en andersom. Dus Merton's bewering dat in de Amerikaanse samenleving een eenzijdige nadruk wordt gelegd op cultureel gedefinieerde doelen (met name 'monetair succes'), kan net zo goed worden uitgelegd als een eenzijdige nadruk op middelen, wanneer je geld beschouwt als een hulpmiddel om meer ultieme doelen zoals geluk te bereiken (Lemert 1964).

Kornhauser betoogt dat Merton's gebruik van de doel-middeldichotomie leidt tot een onbruikbare conceptie van *culturele onevenwichtigheid* (in de samenleving), die bovendien empirisch inaccuraat is (1978, p. 162-165). Ook in een samenleving waar doelen en middelen even zwaar wegen zal sprake zijn van wat zij noemt 'gratificatie-deprivatie', dat wil zeggen een kloof tussen wat mensen willen bereiken en wat ze kunnen bereiken, omdat het ene doel dat iedereen -in competitie- nastreeft niet door allen in dezelfde mate gerealiseerd kan worden. Culturele evenwichtigheid heeft daarom geen betrekking op een gelijke waardering van doelen en middelen, maar op de *verscheidenheid* aan doelen, die door de meeste of alle leden van de samenleving kunnen worden bereikt, en die het handelen van alle leden kan voorzien van morele deugdelijkheid. Onevenwichtigheid treedt op in een situatie waarin de cultuur 'does not provide a sufficient

variety of values whose achievement carries public recognition of moral worth' (1978, p. 163). Volgens Kornhauser kleeft aan het gebruik van het concept culturele onevenwichtigheid ook een empirisch probleem. Het is volgens haar niet zinvol te beweren dat in de Amerikaanse cultuur -maar eigenlijk in elke cultuur- het verdienen van geld hoger wordt gewaardeerd dan eerlijkheid en waarheid. 'It may be that in our society or any other individuals place their own pleasures and interests first, but is it plausible that a *culture* could do so? (...) Can a number of people who have to live together rank higher in their scale of shared values those values that favor the personal advancement of some rather than those values that protect all?' (1978, p. 163) Kornhauser betoogt dat de belangrijkste waarden in een samenleving kunnen worden afgeleid uit formele gedragsregels, onder andere in het wetboek van strafrecht. Ze constateert dat dit -in Merton's termen- de 'middelen' zijn. Overtreding van deze regels leidt tot een formele sanctie. Daarentegen staat op het streven naar iets anders dan economisch succes geen formele sanctie. Samenvattend: niet alleen is Merton's definitie van culturele onevenwichtigheid onlogisch, er is ook geen empirische bevestiging voor de stelling dat 'monetair succes' in een samenleving hoger wordt gewaardeerd dan zaken als eerlijkheid en dergelijke.¹¹ Ter verdediging van Merton kan worden aangevoerd dat er geen vergelijking moet worden getrokken met 'monetair succes', maar met de rol die prestatie speelt in de cultuur. Echter, ook in dat geval is niet te bepalen wat zwaarder weegt in een samenleving: de (niet bij wet vastgelegde) prestatie of het (wel bij wet vastgestelde) fair play jegens anderen. Merton's argument, dat doelen in onze samenleving zwaarder wegen dan middelen, lijkt niet houdbaar, maar evenmin houdbaar is de stelling dat middelen zwaarder wegen, omdat ze in formele regels zijn neergelegd. Al met al is deze kwestie niet relevant, omdat Kornhauser aantoont dat culturele onevenwichtigheid niet uit de verhouding tussen doelen en middelen voortkomt.

Merton specificiert niet in welke relatie doelen, middelen, normen en waarden tot elkaar staan, -de termen worden door elkaar gebruikt-, en in hoeverre deze zaken onderdeel zijn van de structurele dan wel culturele context van een samenleving. Zo rekent Parsons (1966) het bestaan van waarden tot het culturele systeem, terwijl hij normen, doelen en verwachtingen tot de structurele context rekent. Bij deze opvatting is het mogelijk, zelfs voor de hand liggend, dat in een sociaal gestratificeerde samenleving naast consensus over waarden diversiteit bestaat ten aanzien van de doelen die mensen nastreven. Er bestaat, kortom, geen logische verbinding, zoals Merton impliceert, tussen waardenconsensus en consensus over nastrevenswaardige doelen in een samenleving.¹²

Het idee dat mensen dezelfde doelen nastreven vindt ook geen empirische ondersteuning. In de herziene versie van zijn theorie citeert Merton (1957, p.170-

¹¹ Merton betoogt in de herziene versie van zijn theorie dat de beschikbaarheid van alternatieve succesdoelen kan leiden tot stabilisering van het sociale en culturele systeem. Echter, hij verbindt hieraan geen consequenties voor zijn conceptie van culturele onevenwichtigheid.

¹² Een voorbeeld hiervan kan worden aangetroffen bij Short (1964, p.98-127), die in zijn onderzoek vaststelde dat *lower-class* jongens weliswaar *middle-class* waarden aanhangen, maar status toekennen aan 'meer dichtbij huis gelegen zaken' zoals mannelijkheid en lid zijn van een *gang*.

176) onderzoek van Hyman, waarin deze aantoont dat er verschillen bestaan tussen groepen ten aanzien van de doelen die individuen nastreven. Merton onderschrijft deze kritiek weliswaar, maar betoogt dat zijn hypothesen verkeerd zijn geïnterpreteerd. Niet het percentage mensen in een groep, maar het absolute aantal speelt een rol in zijn hypothesen; regelovertreding komt vaker voor in lagere sociale klassen, omdat hun absolute aantal (in de maatschappij) groter is, niet omdat het percentage mensen dat regels overtreedt in deze groep hoger ligt. In het licht van wat Merton eerder heeft betoogd, kan deze verdediging worden gekenschetst als zwak. Verschillende studies hebben aangetoond dat aspiraties zeer verschillende vormen kunnen aannemen en dat individuen in hun sociale omgeving worden geconfronteerd met een veelheid aan culturele 'claims' ten aanzien van zowel doelen als middelen (Lemert 1964). Deze bevindingen zijn problematisch voor Merton's theorie.

Een tweede paar van begrippen waaromtrent veel discussie is ontstaan, is anomie en strain. In eerste instantie definieert Merton het begrip anomie niet eens. Hij spreekt alleen over omstandigheden, bedoeld wordt de doel-middeldiscrepancie, die 'a strain toward anomie and deviant behavior' produceren. Het is niet duidelijk of deze term verwijst naar een sociale of individuele toestand. Zoals reeds gemeld, gaat Merton in zijn aanvullende essay in op deze kwestie en betoogt daar dat zijn anomiebepgrip moet worden beschouwd als een extensie van Durkheim's sociale anomiebepgrip naar het individuele niveau (1957, p. 161-194). Anomie op het sociale niveau definieert Merton als de situatie waarin een discrepantie bestaat tussen het culturele voorschrift van nastrevenswaardige doelen en de structurele context van onvoldoende middelen. Individuele anomie duidt op 'a state of mind in which the individual's sense of social cohesion -the mainspring of his morale- is broken or fatally weakened' (1957, p. 162).¹³ Als gevolg van de nogal vage en ook inconsistente wijze waarop Merton met zijn anomiebepgrip omgaat, is een uitgebreide discussie ontstaan over de conceptuele en empirische inhoud van deze term (Zie o.a. Clinard 1964). Veel auteurs hebben het anomiebepgrip gelaten voor wat het is en hanteren 'strain' als verklarend concept. In de criminologische literatuur is de aanduiding *strain*theorie ook gangbaarder dan *anomie*theorie. Strain wordt dan gebruikt als aanduiding voor individuele anomie en geconceptualiseerd in termen van stress en frustratie, of -in termen van Agnew (1992a, 1992b)- 'goalblockage'.¹⁴ Merton is niet consistent in zijn conceptualisering van individuele anomie/strain. In eerste instantie neemt hij met instemming MacIver's definitie over, die anomie op het individuele niveau

¹³ Deze definitie neemt Merton over van MacIver (1950).

¹⁴ Het Engelse woord 'strain' kan in meerdere betekenissen worden gebruikt. Merton gebruikt het oorspronkelijk om te beschrijven hoe culturele onevenwichtigheid een *sociale druk* tot anomie veroorzaakt ('strain toward anomie'): de omstandigheden 'drijven' mensen naar regelovertreding. Veel auteurs, waaronder ook Merton zelf, hebben de term later in een andere betekenis gebruikt, namelijk om *psychologische spanningen* aan te duiden. Dit heeft vaak geleid tot een omkering van Merton's originele stelling. Een voorbeeld hiervan is te vinden bij Kornhauser, die stelt dat 'The combination of cultural imbalance, cultural universalism, and a stratified social structure produces anomie at the social level and strain at the individual level' (1978, p. 143).

definieert in termen van het losraken van bindingen (zie Merton 1957, p. 161-162). Anomie in deze betekenis duidt op een situatie waarin het individu zich niet meer gebonden acht aan de sociale orde. Verderop heeft Merton het echter over frustratie en irrationeel gedrag (1957, p. 178). Het is deze interpretatie die in later onderzoek de meeste aandacht heeft gekregen.

Aanhangers van de bindingenbenadering bestrijden ook Merton's stelling dat strain (*toward anomie*) ongelijk verdeeld is in de samenleving. Zij stellen, in navolging van Durkheim (1951), dat strain niet cultuurgebonden is, omdat mensen van nature altijd meer willen dan ze hebben, met andere woorden, hun behoeften zijn oneindig. Strain is dus gelijk verdeeld over alle groepen in de samenleving. Kornhauser vraagt zichzelf af: hoe maak je een onderscheid tussen een miljonair die graag nog een extra miljoen wil en een eenvoudige ambtenaar die heel graag nog een paar duizend gulden wil om een huis te kunnen financieren (1978, p. 47)? Bernard (1984) reageert hierop met de stelling van Maslow dat behoeften hiërarchisch geordend kunnen worden en dat anomie zal optreden naarmate de lager geordende behoeften niet bevredigd kunnen worden. Merk op dat in deze discussie tussen Bernard en Kornhauser het begrip 'cultureel gedefinieerde aspiraties' heeft plaatsgemaakt voor het begrip 'behoefte'. Overigens kan de kritiek van bindingentheoretici worden weerlegd op logische gronden. Door te stellen dat behoeften oneindig zijn, betoog je eigenlijk niet meer dan dat mensen altijd aspiraties zullen hebben. In die zin onderscheidt de miljonair zich inderdaad niet van de lagere ambtenaar: beiden willen meer dan ze hebben. Anomie in Mertoniaanse zin duidt echter niet op een discrepantie tussen willen en hebben (deze mag inderdaad redelijk constant worden verondersteld), maar op een kloof tussen willen en *kunnen*, eerder aangeduid als *gratificatie-deprivatie*.¹⁵ Kornhauser stelt dat het inderdaad mogelijk is dat dit ongelijk is verdeeld in de samenleving en dat bindingentheoretici geen logische noodzaak hebben om anderszins te veronderstellen.

Naast kritiek op de gebruikte begrippen, zijn ook bezwaren gerezen tegen het feit dat niet alle relevant geachte factoren in de analyse aan bod komen. De theorie bevat een verzameling uitspraken over sociale omstandigheden en gedragsuitkomsten, zonder dat duidelijk wordt hoe de omstandigheden tot de voorspelde uitkomsten leiden. Er is, met andere woorden, sprake van een 'black-box'-verklaring (Cohen 1965, p. 144). Verder is betoogd dat in de verklaring van individuele regelovertreding het groepsniveau ontbreekt (Taylor, Walton en Young 1973, p. 108-109). Cohen noemt de theorie atomistisch en individualistisch: 'Within the framework of goals, norms and opportunities, the process of deviance was conceptualized as though each individual -or better, role incumbent- were in a box by himself. He has internalized goals and normative, regulatory rules; he assesses the opportunity structure; he experiences strain; and selects one or another mode of adaption. The bearing of others' experience -their strains, their conformity and deviance, their success and failure- on ego's strain and consequent adaptations is comparatively neglected' (1965, p. 142). Cloward en Ohlin (1960)

¹⁵ Meestal wordt deze discrepantie gedefinieerd als de kloof tussen aspiratie en verwachting (de perceptie van haalbaarheid). Aldus gedefinieerd verwijst strain naar een *subjectieve* staat van zijn.

wijzen op dit tekort door hun stelling dat niet alleen legitieme, maar ook *niet* legitieme middelen ongelijk verdeeld zijn over mensen. In feite is dit een uitwerking van een aanpassing op groepsniveau waarover Cohen (1965) spreekt. Merton doet weliswaar uitspraken over de rol van het gezin, maar deze ontberen samenhang met de rest van zijn theorie (1957, p. 158-159). Als er al cultureel gedefinieerde doelen bestaan, zullen deze door een individu worden waargenomen als gedragsverwachtingen in zijn primaire sociale omgeving. Omdat de leden van deze groep in dezelfde situatie zitten, mag worden aangenomen dat ook op groepsniveau verschillende aanpassingen op anomie zullen plaatsvinden. Merton spreekt over ouders die hun eigen doelen niet hebben kunnen bereiken en deze vervolgens projecteren op hun kinderen, waardoor met name kinderen in de lagere sociale klassen -want daar zullen deze ouders het meest voorkomen- worden geconfronteerd met hoge verwachtingen. Wat Merton schijnbaar vergeet is dat deze ouders dezelfde aanpassingsmogelijkheden hebben die hij eerder voor individuen had bedacht en dat kinderen uit lagere sociale klassen misschien wel vaker geconfronteerd worden met een lager verwachtingspatroon (ritualism). Het kan Merton worden aangerekend dat hij op andere plaatsen in zijn theoretische werk volop oog had voor de rol van referentiegroepen in de vertaling van algemene normen en waarden naar concrete gedragsverwachtingen voor individuen, maar dat hij deze inzichten niet heeft toegepast in zijn anomietheorie, waardoor het lijkt alsof de in de maatschappij geldende normen en waarden als vanzelf neerdalen op het individu.

Merton kan ook worden aangerekend dat hij een te simplistisch sociaal-deterministisch model heeft gehanteerd: de cultureel gedefinieerde doelen gelden voor iedereen, de middelen variëren afhankelijk van iemands positie in de sociale structuur. Het is echter zeer de vraag of iemands positie in de sociale structuur de enige factor is die de verdeling van middelen bepaalt. Individuen worden geboren met uiteenlopende talenten en het ligt voor de hand dat deze ook van invloed zijn op de mate waarin anomie wordt ervaren. De kans dat een persoon anomie ervaart, zal geringer zijn naarmate deze over meer individuele hulpbronnen beschikt die hem mobiel kunnen maken in de sociale structuur, zoals bij voorbeeld cognitieve talenten. Ook zijn perceptie van huidige en toekomstige sociale status kunnen van invloed zijn op de mate waarin anomie wordt ervaren. Dit betekent niet dat moet worden afgezien van een macro-sociologische benadering, maar wel van het sociaal-deterministische karakter hiervan. Bij de verklaring van individueel gedrag moet rekening worden gehouden met individuele factoren. Dat individuele kenmerken mogelijk ook variëren met de positie in de sociale structuur doet hier niets aan af.

III.2De interne consistentie van de theorie

Kornhauser stelt zichzelf de volgende vraag: hoe is het mogelijk dat een persoon die voldoende gesocialiseerd is om de conventionele doelen na te streven niet tegelijkertijd ook voldoende gesocialiseerd is om de verleiding van illegitieme middelen te weerstaan (1978, p. 47)? Achter deze vraag gaat de constatering schuil dat Merton's theorie veronderstelt dat mechanismen van sociale controle niet variëren en optimaal functioneren. Er kan immers alleen een spanning ontstaan

tussen het willen bereiken van voorgeschreven doelen met behulp van voorgeschreven middelen, indien een individu de sociale voorschriften omtrent doelen én middelen erkent.¹⁶ Kornhauser stelt nu dat de theorie op twee fronten problemen heeft, omdat (a) optimaal functionerende sociale controle niet tot regel-overtreding kan leiden en (b) omdat het bestaan van regel-overtreding als zodanig empirische steun geeft aan het idee dat mechanismen van sociale controle variabel zijn.¹⁷ Deze kritiek lijkt op het eerste gezicht zorgwekkend voor de anomietheorie, omdat ze de kern van de verklaring raakt. Bij nadere bestudering blijkt ze echter geen stand te kunnen houden. Welke argumenten kunnen hiervoor worden aangevoerd?

De meest voor de hand liggende verdediging zou kunnen worden afgeleid uit Merton's eigen stelling, dat regel-overtreding vooral voorkomt in samenlevingen waar een grote nadruk wordt gelegd op het bereiken van bepaalde succesdoelen ten koste van een evenredige nadruk op de legitimiteit van de middelen. In het bovenstaande is echter duidelijk geworden dat niet alleen het doel-middelonderscheid als zodanig nogal vaag en verwarrend is, maar dat ook valt te betwijfelen of er in de door Merton bedoelde samenlevingen wel zo'n grote nadruk op de doelen ligt. Verwerping van Kornhauser's kritiek moet dan ook op andere gronden geschieden.

De eerste kwestie, betreffende de impliciete assumptie in de anomietheorie dat strain optimaal functionerende sociale controle vooronderstelt, kan worden teruggevoerd op de discussie die hiervoor aan de orde was tussen Bernard (1987) en Agnew (1987), over het niveau waarop Merton's uitspraken begrepen moeten worden. Merton's uitbreiding van anomie naar het individuele niveau, door cultureel gedefinieerde doelen in de samenleving te vertalen naar aspiraties van individuen, heeft geleid tot het probleem waar Kornhauser op wijst. Wanneer strain wordt gedefinieerd als de discrepantie tussen individuele aspiraties en verwachtingen, kan het niet los worden gezien van bindingsaspecten en ontstaat de genoemde inconsistentie. Dit probleem kan worden opgelost door anomie weer 'terug te plaatsen' naar het sociale niveau. Rekening houdend met de kritiek dat de cultureel gedefinieerde doelen vertaald moeten worden naar de gedragsverwachtingen die een individu in zijn omgeving ervaart, dient anomie gedefinieerd te worden als de discrepantie tussen gepercipieerde gedragsverwachtingen en de beschikbaarheid van middelen om op legitieme wijze hieraan tegemoet te komen. De aanname dat anomie alleen kan ontstaan wanneer het individu zich volledig heeft geconformeerd aan de in de samenleving geldende regels, is bij deze conceptualisering overbodig.

Bij de tweede kwestie gaat het om de bewering dat regel-overtreding beschouwd kan worden als een symptoom van gebrekkige sociale controle. Deze constatering berust echter op de foutieve assumptie dat mensen hun eigen regels

¹⁶ Als mechanismen van sociale controle noemt Kornhauser socialisatie en bindingen met anderen in de samenleving (1978, p. 47).

¹⁷ Voor de goede orde zij opgemerkt dat Kornhauser het eerste punt van kritiek uitwerkt in termen van het tweede punt van kritiek: variabiliteit in sociale controle. In de bespreking zal echter blijken dat het twee verschillende kwesties betreft.

niet zullen overtreden. Kuiper (1990, p. 205, 214-215) wijst er op dat de mate waarin normen worden nageleefd geen samenhang hoeft te vertonen met de mate waarin deze normen geïnternaliseerd zijn. Ook Ultee maakt een onderscheid tussen het aanhangen van normen en het zich overeenkomstig deze normen gedragen: 'het is immers mogelijk dat een persoon, zowel onbewust als bewust, zijn eigen normen overtreedt' (1977, p. 365). In rationele-keuzebenaderingen wordt in dit verband gesproken van 'free riding'.¹⁸

III.3 Methodologische en empirische kritiek

De belangrijkste methodologische kritiek op het werk van Merton vloeit voort uit het weinig consistente gebruik van verschillende concepten. Dit heeft tot gevolg dat de theorie op een aantal punten ontoetsbaar wordt. We spraken eerder over het dubieuze onderscheid tussen doelen en middelen. Hoe moet, gegeven dit probleem, worden vastgesteld dat culturele onevenwichtigheid leidt tot meer regelovertreding in een samenleving en hoe toets je of een individu anomie ervaart? Ook de stelling dat in een samenleving meer nadruk wordt gelegd op nastrevenswaardige doelen dan op middelen om deze doelen te bereiken, is niet toetsbaar. Immers, hoe kan worden vastgesteld dat in een maatschappij bepaalde waarden boven andere worden gesteld?

Als gevolg van de vage begrippen is er bij empirische toetsingen het nodige *hinein* geïnterpreteerd. Onderzoekers die zeggen dezelfde theorie te toetsen, gaan soms uit van strijdige hypothesen. De vraag in welke mate Merton's anomietheorie empirisch weerlegd dan wel bevestigd is, valt dan ook niet eenduidig te beantwoorden. Ook wanneer het over dezelfde studies gaat, kunnen de meningen nogal uiteenlopen, zoals blijkt uit de tegengestelde conclusies die Kornhauser (1978, p. 167-180) en Bernard (1987, p. 359-366) bereiken, nadat zij vier empirische toetsen hebben besproken, welke in de jaren zestig en zeventig zijn uitgevoerd.¹⁹ Niettemin kunnen in de discussie enkele hoofdlijnen worden opgemerkt.

De kwestie die in het empirisch onderzoek de meeste aandacht heeft gekregen is de vraag of er een relatie bestaat tussen sociale klasse en regelovertreding. Merton voorspelt die relatie in zijn theorie. Tittle en Meier (1991) hebben een meta-analyse verricht op een groot aantal studies om te bepalen of er een relatie bestaat tussen SES en criminaliteit en zo ja, onder welke condities. De resultaten van deze analyse zijn niet eenduidig. Kwesties van belang zijn onder andere de aard van de regelovertreding, de wijze waarop SES is gespecificeerd, de wijze waarop de relatie is gemodelleerd (doorgaans wordt een negatief, curvilineair verband verondersteld), de gebruikte bron en methode (verondersteld wordt dat het gebruik van self-reportstudies leidt tot deflatie van de relatie, het gebruik van politiecijfers leidt tot inflatie van de relatie) en de keuze van de onderzoekspopulatie. In veruit de meeste studies is gebruik gemaakt van

¹⁸ De free-riders herkennen en erkennen de regels in algemene zin, ze realiseren zich dat er geen of aanzienlijk minder voordeel wordt geboekt als anderen zich ook niet aan de regels houden.

¹⁹ Overigens gaat het in deze studies om toetsingen van diverse straintheorieën.

self-reportgegevens van adolescenten. Los van de typische nadelen die het self-reportinstrument met zich meebrengt, namelijk beperkte variatie in SES door selectieve nonrespons (Van Kerckvoorde 1995) en onderrapportage door met name 'veelplegers' (Hindelang, Hirschi en Weis 1981; Junger 1991), is een ander probleem bij dit onderzoek, dat er mogelijk twee verschillende typen regelovertridders in het onderzoek 'door elkaar lopen'. Deze kwestie kwam hiervoor aan de orde (zie ook Rovers en Wouters 1996). Het is goed denkbaar dat er wel een relatie bestaat tussen SES en structurele regelovertrading, maar geen relatie tussen SES en gelegenheidsdelinquentie. Onderzoek onder algemene jongerenpopulaties kan deze kwestie niet ophelderen.

Een vaak gevonden onderzoeksresultaat is dat regelovertridders niet worden gekenmerkt door een hoog aspiratieniveau en een laag verwachtingsniveau, maar vaak lage verwachtingen én lage aspiraties hebben (Kornhauser 1978, p. 180). Deze uitkomst wordt normaal gesproken beschouwd als een weerlegging van Merton's anomietheorie, of beter gezegd, een weerlegging van de individua-variant: de straintheorie. In de vorige paragraaf is betoogd dat anomie op het sociale niveau geconceptualiseerd dient te worden. In die hoedanigheid is het niet uitgesloten dat anomie leidt tot een bijstelling van aspiraties in neerwaartse richting.

Een probleem bij het toetsen van Merton's anomietheorie, in *cross-section* onderzoek, is dat de factor tijd niet in het toetsingsmodel verdisconteerd kan worden. Neem het in de vorige alinea genoemde voorbeeld van de verwachtingen en aspiraties. Het is mogelijk dat de onderzoeker op tijdstip t1 een individu aantreft dat verkeert in het stadium van hoge aspiraties en lage verwachtingen, terwijl op tijdstip t2 inmiddels een aanpassing heeft plaatsgevonden, waarbij bijvoorbeeld de aspiraties naar beneden zijn bijgesteld. Aangenomen dat het hier een individu betreft dat vaak de regels overtreedt, zou de eerste meting een bevestiging van Merton's strainhypothese opleveren en de tweede een weerlegging. Een zelfde redenering gaat op voor het meten van bijvoorbeeld houdingen ten aanzien van regelovertrading, respectievelijk voordat en nadat een regelovertrading heeft plaatsgevonden. Veel *cross-section* onderzoek, waarmee in het verleden Merton's theorie is getoetst, kampt met deze beperking.

IV.EVALUATIE EN AANBEVELINGEN VOOR HERZIENING

De kritiek op Merton's theorie werd onderverdeeld in kritiek op individuele uitspraken (object, te verklaren kenmerken en verklarende kenmerken), kritiek op de interne consistentie en methodologische en empirische kritiek.

Opgemerkt werd dat het object waarover uitspraken worden gedaan niet enkelvoudig is. Merton doet tegelijkertijd uitspraken over individueel gedrag, groepsgedrag en samenlevingsverschijnselen. Dit *switchen* tussen verklaringsniveaus is niet verwonderlijk wanneer bedacht wordt dat Merton regelovertrading door individuen verklaart vanuit kenmerken van groepen respectievelijk samenlevingskenmerken. Deze macro-sociologische verklaringswijze stelt hem in staat tegelijkertijd uitspraken te doen over criminaliteit in

groepen en samenlevingen. In het navolgende wordt alleen aandacht besteed aan Merton's verklaring van regelovertreding door individuen.

Aan de orde kwam de kritiek dat het te verklaren fenomeen in de anomietheorie verschuift van utilitaire naar non-utilitaire criminaliteit. Merton maakt verder geen onderscheid naar verschillende aspecten en vormen van regelovertreding. Echter, rekening houdend met onderzoeksbevindingen die duiden op *generality of deviance*, is het niet zo relevant deze onderscheidingen aan te brengen. Bij herziening van de theorie zou het bereik van de uitspraken derhalve vergroot kunnen worden naar formele en informele overtreding van sociale regels. Wel is het noodzakelijk, gezien de resultaten van recent onderzoek naar criminele carrières, Merton's verklaring te beperken tot structurele regelover-treding. Hier moet het uitsprakendomein juist worden verengd. Een ander punt van kritiek betreft het feit dat de anomietheorie niet kan verklaren waarom ook regelover-treders zich meestentijds aan sociale regels conformeren. Om dit probleem op te lossen is het noodzakelijk in de theorie elementen van sociale controle op te nemen. Dit stuit echter op de moeilijkheid dat de uitgangspunten van beide theoretische benaderingen (anomietheorie en sociale-controletheorie) strijdig zijn.²⁰ Er kan dus niet worden volstaan met het simpelweg 'tegen elkaar aan plakken' van hypothesen uit beide benaderingen. Dit probleem vereist een oplossing die het fundament van beide theoretische benaderingen raakt.

Veel kritiek is gekomen op de onduidelijkheid van de verklarende concepten. Genoemd werden het ondeugdelijke onderscheid tussen de termen 'doelen' en 'middelen' en de logisch onjuiste conceptie van 'culturele oneven-wichtigheid' die hieruit voortvloeit, het door elkaar gebruiken van de termen doelen, middelen, waarden en normen en de onduidelijkheid omtrent de onderlinge verhoudingen tussen deze termen. Bovendien veronderstelt Merton ten onrechte een logische verbinding tussen consensus over waarden in een samenleving en consensus over doelen die nastrevenswaardig worden geacht. Ook is gewezen op het gebrek aan empirische steun voor het idee dat in een samenleving consensus bestaat over doelen en middelen. Ook ten aanzien van de begrippen anomie en strain heeft Merton een weinig consistente weg bewandeld en hanteert hij verschillende, strijdige concepties. Bindingentheoretici hebben gewezen op het feit dat strain voor alle individuen in een samenleving constant is en dus niet verantwoordelijk kan zijn voor verschillen in regelover-treding. Echter, deze constatering berust op een foute conceptie van strain. De termen 'doel' en 'middel' zijn inderdaad theoretisch en empirisch onbruikbaar en dienen derhalve vervangen te worden door andere termen, respectievelijk 'behoefte' en 'hulpbron'.

²⁰ De aanname van de bindingenbenadering is dat regelover-treding universeel is, omdat mensen hun oneindige behoeften willen bevredigen. Verklaring heeft derhalve het verschijnsel dat mensen zich *conformereren* aan de regels. Strain- of anomietheorie start vanuit een tegengestelde positie. Hier wordt het conformeren aan regels beschouwd als de 'normale' situatie en dient *overtreding* verklaard te worden. Deze verschillen zijn terug te voeren op Hobbes' probleem hoe sociale orde mogelijk is, waarom mensen niet in een voortdurende staat van conflict met elkaar verkeren. De anomietheorie start haar verklaring vanuit de aanname dat een sociale orde gegeven is en derhalve uitgelegd moet worden waarom mensen hun eigen regels overtreden. De bindingenbenadering acht het probleem van de sociale orde nog niet opgelost en stelt derhalve de vraag waarom mensen zich überhaupt aan de regels houden (Hirschi 1969, p. 3-15).

Deze termen verwijzen naar dezelfde begripsinhoud, maar kennen niet de hiervoor besproken problemen. De definitie van anomie kan moeiteloos aan het gebruik van deze termen worden aangepast. Het psychologische strainbegrip hoort in deze verklaring niet thuis.

Verschillende auteurs hebben Merton's verklaring bestempeld als een *black-box*-verklaring: omstandigheden leiden tot uitkomsten, onduidelijk is via welke processen. Merton's verklaring kan worden getypeerd als een *structurele* verklaring (oorzaken van gedrag worden gezocht in de omstandigheden van het bestaan). In dit kader werd ook benadrukt dat het micro-sociale niveau in de verklaring ontbreekt, waardoor geen duidelijkheid bestaat over de wijze waarop normen en waarden in een samenleving worden vertaald naar gedragsverwachtingen voor het individu. Integratie van de anomietheorie met elementen uit de sociale-controletheorie lost dit probleem op, want in de laatste theoretische benadering ligt de nadruk juist op *culturele* factoren (overdracht van normen en waarden). Daar waar het gaat om de beschikbaarheid van middelen (hulpbronnen) om doelen (behoeften) te realiseren (bevredigen) houdt Merton geen rekening met het individuele niveau. Hij conceptualiseert de beschikbaarheid van middelen alleen op het niveau van de groep, terwijl individuen ook autonoom kunnen beschikken over middelen. Een herziening dient derhalve ook rekening te houden met de rol van middelen (hulpbronnen) waarover het individu autonoom kan beschikken.

Ten aanzien van de interne consistentie van de theorie werd opgemerkt dat strain internalisatie van middelen én doelen veronderstelt. Deze veronderstelling maakt regelovertreding onmogelijk. Tegen deze kritiek werd aangevoerd dat de logische inconsistentie zich niet voordoet indien anomie op groepsniveau wordt geconceptualiseerd, zoals in Merton's oorspronkelijke theorie. Een ander punt van kritiek had betrekking op het gegeven dat regelovertreding als zodanig een empirisch bewijs is voor variatie in sociale controle. Hieromtrent werd opgemerkt dat individuen heel goed in staat zijn regels te overtreden die ze geïnternaliseerd hebben (*free riding*).

Tenslotte werd methodologische en empirische kritiek genoteerd. Door de onduidelijke en vage concepten is de theorie op een aantal punten ontoetsbaar. De resultaten van empirische toetsing zijn -mede daardoor- zeer wisselend. Dit geldt met name voor het voorspelde verband tussen sociale klasse en regelovertreding. Echter, voor een belangrijk deel kunnen de verschillen in onderzoeksresultaten worden teruggevoerd op kenmerken van de gebruikte bronnen respectievelijk onderzoekspopulaties. Tevens werd gewezen op het feit dat sommige hypothesen zich moeilijk laten toetsen door middel van *cross-section* onderzoek.

Samenvattend kan worden gesteld dat Merton's theorie zowel onterechte als terechte kritiek heeft ontvangen. De eerste categorie is niet relevant. De tweede categorie daarentegen is van fundamenteel belang: zonder oplossing van de gesignaleerde problemen kan geen theoretische vooruitgang worden geboekt. Als aanbevelingen voor herziening worden deze kwesties nogmaals samengevat:

1. het object van verklaring wordt bij voorkeur beperkt tot (het gedrag van) individuen

- 2.a. de verklaring kan enerzijds worden verruimd naar overtreding van formele én *informele* sociale regels
- b. de verklaring moet anderzijds worden verengd tot regelovertreiding met een *structureel* karakter
3. gepoogd moet worden conformering aan en overtreding van regels gelijktijdig te verklaren zonder dat de theorie logisch inconsistent wordt
- 4.a. de termen 'doel' en 'middel' moeten worden vervangen door respectievelijk 'behoefte' en 'hulpbron'; de definitie van anomie wordt aan deze termen aangepast
- b. het begrip 'strain' wordt in een herziening niet gebruikt
5. door opname van elementen uit de sociale-controletheorie kan een *black-box*-verklaring worden voorkomen (rol voor sociale gedragsverwachtingen)
6. er moet aandacht worden besteed aan de rol van middelen (hulpbronnen) op individueel niveau

Literatuur

- Agnew, Robert (1987). On "Testing Structural Strain Theories". *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 24(4), 281-290.
- Agnew, Robert (1992). Foundation for a General Strain Theory of Crime and Delinquency. *Criminology*, 30(1), 47-87.
- Agnew, Robert (1992). An Empirical Test of General Strain Theory. *Criminology*, 30(1), 47-87.
- Bernard, Thomas J. (1984). Control Criticisms of Strain Theories: An Assessment of Theoretical and Empirical Adequacy. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 21(4), 353-372.
- Bernard, Thomas J. (1987). Testing Structural Strain Theories. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 24(4), 262-280.
- Clinard, Marshall B. (1964). The Theoretical Implications of Anomie and Deviant Behavior. In Clinard, Marshall B. (Ed.), *Anomie and Deviant Behavior* (pp. 1-57). New York/London: Free Press.
- Clinard, Marshall B. (ed.) (1964). *Anomie and Deviant Behavior: A Discussion and Critique*. New York/London: Free Press.
- Cloward, Richard A. and Lloyd E. Ohlin (1960). *Delinquency and Opportunity; A theory of Delinquent Gangs*. New York: Free Press.
- Cohen, Albert K. (1955). *Delinquent Boys: The Culture of a Gang*. New York: Free Press.
- Cohen, Albert K. (1965). The Sociology of the Deviant Act: Anomie Theory and Beyond. In Voss, Harwin L. (Ed.), *Society, Delinquency, and Delinquent Behavior* (pp. 141-153). Boston: Little, Brown and Company.
- Farrington, David P. (1992). Criminal Career Research in the United Kingdom. *British Journal of Criminology*, 32(4), 521-536.
- Gottfredson, Michael R. and Hirschi, Travis (1990). *A General Theory of Crime*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Hindelang, Michael J, Travis Hirschi and Joseph G. Weis (1981). *Measuring Delinquency*. Beverly Hills/London: Sage.
- Hirschi, Travis (1969). *Causes of Delinquency*. Berkeley/Los Angeles: University of California Press.
- Jongman, R.W. en H. Timmerman (1985). Criminaliteit als verzet: motivatie en remmingen. *Tijdschrift voor Criminologie*, 27(5), 303-319.
- Junger, M. (1991). De sociale-controletheorie toegepast op jongens uit etnische minderheden. *Tijdschrift voor Criminologie*, 28(2), 115-129.
- Kerckvoorde, J. van (1995). *Een maat voor het kwaad? Over de meting van criminaliteit met behulp van officiële statistieken en door middel van enquêtes*. Leuven: Universitaire Pers.
- Kornhauser, Ruth R. (1978). *Social Sources of Delinquency: An Appraisal of Analytical Models*. Chicago/London: University of Chicago Press.
- Kuiper, G. (1990). Mertons anomietheorie opnieuw bezien. *Sociologische Gids*, 27(4), 202-223.
- Le Blanc, Marc and Marcel Fréchette (1989). *Male Criminal Activity from Childhood through Youth; Multilevel and Developmental Perspectives*. New York etc.: Springer-Verlag.
- Lemert, Edwin M. (1964). Social Structure, Social Control and Deviation. In Clinard, Marshall B. (Ed.), *Anomie and Deviant Behavior* (pp. 57-98). New York/London: Free Press.
- Loeber, Rolf (1982). The Stability of Antisocial and Delinquent Child Behavior: A Review. *Child Development*, 53, 1431-1446.
- MacIver, R.M. (1950). *The Ramparts We Guard*. New York: MacMillan.
- Merton, Robert K. (1938). Social Structure and Anomie. *American Sociological Review*(3), 672-682.
- Merton, Robert K. (1957). Social Structure and Anomie. *Social Theory and Social Structure*, 131-161.
- Merton, Robert K. (1957). Continuities in the Theory of Social Structure and Anomie. *Social Theory and Social Structure*, 161-195.
- Merton, Robert K. (1965). *On The Shoulders of Giants; A Shandean Postscript*. London: Free Press.
- Merton, Robert K. (1967). *Social Theory and social Structure*. New York: Free Press.
- Messner, Steven F. (1988). Merton's "social Structure and Anomie": The Road not Taken. *Deviant Behavior*, 9(1), 33-53.
- Parsons, Talcott (1966). *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives*. New Jersey:

Englewood Cliffs.

Rovers, B. en M. Wouters (1996). De nazaten van Pietje Bell; eerste resultaten van een zelfrapportage-onderzoek naar regelovertreding onder Rotterdamse kinderen. *Tijdschrift voor Criminologie*, 38(1), 21-43.

Sampson, Robert J. and Laub, John H. (1993). *Crime in the making: pathways and turning points through life*. Cambridge MA, London: Harvard University Press.

Short, James F. (1964). Gang Delinquency and Anomie. In Clinard, Marshall B. (Ed.), *Anomie and Deviant Behavior* (pp. 98-128). New York/London: Free Press.

Taylor, I., P. Walton en J. Young (1973). *The new criminology: for a social theory of deviance*. London and Boston: Routledge & Kegan Paul.

Tittle, Charles R. and Robert F. Meier (1991). Specifying the SES/Delinquency Relationship by Social characteristics of Contexts. *Criminology*, 28(4), 430-455.

Ultee, W.C. (1977). *Groei van kennis en stagnatie in de sociologie*. Utrecht: proefschrift.